

Мошноріз М. М.,
викладач кафедри мовознавства
Вінницького національного технічного університету

МІФОЛОГЕМА НОЧІ В ПОЕЗІЇ С. ЧЕРКАСЕНКА

Анотація. У роботі досліджено міфологічний фактор поезії С. Черкасенка, зокрема висвітлюється специфіка художнього втілення міфологеми ночі. Інтерпретовано образ ночі в руслі міфологічного символу та визначено роль цього образу для розвитку індивідуально-авторської міфотворчості.

Ключові слова: міф, міфопоетика, міфологема, модернізм, символ.

Постановка проблеми. Одним із актуальних напрямів сучасного літературознавства визнається міфологічний аналіз художнього тексту. Основними поняттями міфоаналізу є міф, міфема, міфологеми, міфообрази, міфологічні мотиви. Зокрема, проблемі дослідження міфологеми у творчості письменників присвячені публікації С. Белевцової, С. Богдан, О. Ломакіної, О. Слоновьської та інших. З'являються окремі дисертації, у яких висвітлено сутність міфологеми, як-от: «Міфологеми вогню і сонця в українській літературі: інтерпретація моделі» (2006 р.) Тетяни Федотової, у якій дослідник аналізує визначене питання у творах Г. Сковороди, Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Винниченка; «Міфологеми поезії Павла Тичини: спроба інтерпретації» (2001 р.) Тетяни Шестопалової; «Міфологема дитинства в ліриці Ф. Гарсія Лорки» (2014 р.) Ольги Москаленко. Але, незважаючи на активний інтерес учених, ми поки мало що можемо сказати про міфологеми однозначно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ім'я Спиридона Черкасенка з'явилося в літературному процесі тільки в 1990 р. Представник українського модернізму, поет, прозаїк, драматург довгий час був невідомий українському загалу. Його ім'я ввійшло в літературний процес завдяки Н. Антоненку, В. Бойченку, О. Бабишкіну, Л. Дем'янівській, Л. Дякуновій, С. Дяченко, Г. Калантаєвській, О. Мишаничу, В. Погребеннику, В. Школі та ін. Зокрема, Л. Дякунова, Т. Жицька, В. Школа, С. Хороб досліджували драматургію С. Черкасенка. Ліричні твори письменника розглядалися О. Єременком. І. Котяш систематизувала та проаналізувала літературні джерела епістолярного спадку С. Черкасенка. Незважаючи на наявність багатьох розвідок творчості С. Черкасенка, досі ще не створено довершених універсальних теорій дослідження міфопоетичних структур у творах письменника. У цьому і полягає актуальність нашої статті.

Розгляду ж низки підходів учених до тлумачення терміна «міфологема» ми присвятили статтю «Міфологема води в поезії С. Черкасенка», де детальніше визначили основні риси міфологеми у поетичній моделі світу. Заслугує на увагу стаття Ірини Костюк, у якій автор визначила межі поняття «міфологема», простежила побутування терміна в науковому дискурсі та виокремила його науково обґрунтовані дефініції. Автор зазначає: «Міфологема є одиницею міфологічної картини світу, реалізує концепти міфологічного мислення; містить стабільний зміст (цим наближається до алегорії); проявляє свої семантичні можливості й всередині заданої походженням змістової тради-

ції (цим тяжіє до символу), і в поєднанні з іншими міфологемами; здатна формувати нові понятійно-образні композиції; міфологема – ціннісна форма культурної пам'яті, суспільного сумління, мета національного діалогу. Перелік міфологеми обмежений: основні архетипи мислення й фантазії, лексикон соціального символізму, універсалії культури, центральні опозиції картини світу, хронотопи, космографічні моделі Універсуму, риторичні формули»[1, с. 414]. Ми погоджуємося з цією думкою І. Костюк.

Мета статті – дослідити міфологемний шар творчості С. Черкасенка та інтерпретацію образу ночі в руслі міфологічного символу, визначити роль цього образу для розвитку індивідуально-авторської міфотворчості. Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки завдань: виявити міфологеми ночі в поезіях С. Черкасенка, проаналізувати її на рівні міфопоетики художнього твору, дослідити її значення для вираження авторської світоглядної позиції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ніч належить до поширених міфологеми у літературі, міфах і фольклорі. У модерністській світовій та українській літературі міфологеми ночі відводиться містична, незбагнена роль, з якою пов'язані події і явища від радісної й казкової ейфорії до гнітючої атмосфери страждання, неволі, смерті [2, с. 82]. У західній міфології ніч постає у вигляді жіночої фігури з білою [сон] чи чорною [смерть] дитиною на руках. У слов'янській міфології втіленням ночі є Мара – богиня зла, темної ночі, ворожнечі, смерті [4, с. 335–336].

Міфологема ночі – один із центральних образів всієї поетичної творчості С. Черкасенка. Міфологема ночі яскраво виражена в циклах «Тихої ночі», «Симфонія ночі», «Діти міста», «Усміх міста». Міфологема ночі в поезії С. Черкасенка здебільшого негативно маркована семантично. Звичними є епітети «чорна ніч», «ніч, як сатана», «лукава ніч», «вакханка ніч».

Ніч – темрява, яка викликає почуття тривоги та відчуття страху, з якою пов'язані події гнітючої атмосфери страждання, неволі, смерті. Позитивно маркована фольклорно-міфологічна ніч: «ніжна», «ласкава», «дрімлива», «пестлива», «збавителька пречиста», «мати кохання». У поезії С. Черкасенка міфологема ночі дволика. Як п'ятьма, вона пов'язана з первісними страхами перед невідомим, злом, відчайдушністю, божевіллям, смертю. Цей прояв міфологеми ночі в ліриці С. Черкасенка несе негативний символізм, що запозичений із міфології. У цих поезіях відсутні будь-які ознаки національної забарвленості образу ночі. У поезії події відбуваються часто вночі: «Колись було: батьки тихенько / Збирались в хаті уночі», «Не ходи у сад сонливий / Ти ніколи у ночі», «Тут вічна ніч. Але не та, / Що після стомленого світу / Клопітну землю обгорта»[4, с. 55]. С. Черкасенко створює свій міфологічний світ, де владарює «вічна ніч» – це Царство Ночі, «царство сонне»: «Чорно... душно... Сліпить очі, / Впалі груди не дихнуть / Під землею в Царстві Ночі / Квіти сонця не цвітуть»[4, с. 54]. Ніч уподібнюється богині, яка має

своє царство, як в грецькій міфології Геката, що була богинею підземного царства. У багатьох народів ніч уособлюється з жіночим образом. У віруваннях давніх українців бог ночі Чорнобог – мав чоловічу постать і вважався ворогом світла [2, с. 336]. У поезії автор використовує прийом антитези «темного» та «світлого»: «Зірвем сонце! – море світла / Кинем в чорну глибину, / Кинем квіти в рабські житла – / В житла п'їтьми і терпін'ю!» [4, с. 55]. Мотив змагання темряви і світла присутній і в поезії із циклу «Дзвін»: «Дужий я! Я сонце бачу, / П'їтьму ночі розбі'ю», «Чорна ніч пополотніє, / Зло здригнеться, затремтить / І від жаху заніміє / Лютий ворог в одну мить» [4, с. 109]. У ліриці С. Черкасенка міфологема ночі має антропоморфний вигляд, який зберігся в язичницьких світоглядних уявленнях. Згідно з уявленнями Мара – богиня зла, темної ночі, ворожені, смерті [4, с. 288]. Удень її ніхто не бачить, а вночі вона творить свої темні справи: «Хто не втоне в царство сонне – / Всіх розбудить і розпудить / Мари сну і забуття» [4, с. 63]. Образ Царства Ночі є типовим для більшості слов'янських уявлень про пекло. Як і в поезії С. Черкасенка, пекло під землею, при цьому воно охоплене вогнем.

Міфологема ночі ототожнюється з мотивом смерті: «Тут вічна ніч. Вона не сні / Несе утішні людині: / Землі занедбані сини / Помалу гинуть в домовині» [4, с. 54]. В уявленні автора цей світ асоціюється з тяжкою працею людей у шахті. Негативного значення отримує міфологема ночі, яка постає в образі «ваханка ніч» – жінка, яка нестримна в проявах своєї пристрасті [4, с. 95]. Негативного семантичного значення міфологеми ночі дають порівняння ночі зі звіром: «Але вже звіром лукавим чигає, / Десь притаївшись ніч» [4, с. 130]; із сатаною «Нехай довкола / Регоче ніч, як сатана» [4, с. 133].

Міфологема ночі в поезії «Безсоння» постає як символ глибини та незбагненності психологічних переживань ліричного героя, причини яких не завжди зрозумілі: «Думки сумні у тишині / Серденько крають, / Примар страшні баньки в вікні / Мені кивають» [4, с. 62]. Ніч постає як темрява, страх перед образами, які виникають із міфологічного світогляду наших предків: «проклятий сич», «страшні баньки примар», павук.

Дуалістичний мотив виявляється в зображенні образу ночі. У ліриці С. Черкасенка міфологема ночі в нічному місті – це час, коли в людській душі активізуються тілесні пристрасті та бажання: «Нічка дрімлива, / Нічка пестлива – / Мати кохання – / Розкоші, пестошів, / Любошів, лестошів / Родить бажання» [4, с. 96]. Підтвердженням того, що ніч – це міфологізований концепт, є зооморфний вигляд ночі. Ніч постає і в образі птаха, що накриває своїми крилами землю: «Ніч востанне / Махнула ще знеможеним крилом» [4, с. 98]; «Не ніч, а птах, як чорний птах, / Крилами тихо має, / І чорний крик, мов тихий жах, / Над містом скрізь літає» [4, с. 92].

Птахами-супутниками ночі в поезії виступають сич та ворон. Ці птахи у визначеному контексті є пересторогою, віщуними печалі і смерті: «Сумно.. важко... Над водою / Ходить смуток уночі / Десь в руїнах за рікою / Стогнуть жалібно сичі» [4, с. 59]. Ще одну картину міської ночі знаходимо в порівнянні ночі з гадом: «Не ніч, а гад, отруйний гад / Сичить поза кутками: / Він любить гук і п'яний чад, / Вино, жінок з квітками» [4, с. 93]. Таке поєднання не випадкове. Змій як символ представлений майже в усіх міфологіях, і зв'язується також із чоловічим запліднюючим началом. Зокрема, у єврейській традиції змії уособлює зло, спокусу, гріх, статево пристрасть. А всім цим людським гріхам можна піддатися лише вночі. Неви-

падковими супутниками такої ночі є Смерть, яка співає свою колискову, мати-Хвороба, чорний Сум, мертвий Жах, які характерні для модерністської поезії. Саме в місті ніч постає як володарка, якій підкоряється усе місто зі своїми проблемами та турботами.

Протилежною є міфологема ночі, побудована за законами фольклорної традиції. Це нічка лагідна, ніжна, покровителька, пречиста, святая, ніч-чарівниченька, яка несе в собі позитивний символізм. Фольклорно-міфологічний характер має інтерпретація образу ночі в поезії С. Черкасенка «Ніч»: «Тихая ніченька, ніч-чарівниченька / Землю вкриває. / Князь наш ясенський – місяць повнесенький / Лагідно сяє» [4, с. 61]. У цій поезії використання автором фольклорних епітетів, які виражають позитивне оцінне значення, створює образ містичної й метафізичної, чарівної ночі, у час якої багато що стає можливим: «Не ніч – о, ні! – Се казка чарівна!» [4, с. 66]. Супутниками ночі тут виступають місяць, зірки: «Нічка розсипала зорі злотисті: / Ось вони в річці на дні» [4, с. 60]. У цій поезії міфологема ночі С. Черкасенка змальована в оптимістичніших тонах.

Для С. Черкасенка ніч – бажаний час, час розквіту любові й випробування пристрасті. З міфологемою ночі пов'язуємо мотив кохання. Саме вночі в поезії С. Черкасенка приходять довгоочікуване кохання: «Воно прийшло... Промінням золотим / В нічній п'їтьмі кохання засіяло» [4, с. 74]. Іноді ніч виступає єдиним свідком зізнань та зустрічей закоханих: «Моливсь тобі, як ти шептала: «мій коханий»... / Мовчала ніч, благословляючи признання, / Над щастям десь ридав у співах соловей» [4, с. 74]. У цій поезії соловей як символ гармонії закоханих уночі. Експресивні метафори «за садом тиск рухливий, неспокійний», «в знеможі вінчики схилили квіти», «твої стривожені чеканням очі» передають психологічний стан ліричного героя, його неспокій, переживання через ще невідоме почуття кохання. Неспокій ліричного героя та хвилювання його коханої «ховала ніч завесою мовчання». Чому саме ніч автор обирає часом спілкування? Бо ніч закриває все, що може побачити людське око, а ліричний герой хоче керуватися у своєму виборі почуттями. Тому автор зображує кохання у вигляді світла, яке перемагає нічну п'їтьму: «Воно прийшло... Промінням золотим / В нічній п'їтьмі кохання засіяло: / В квітках душа розкрилась перед ним, / А серце ... серце щастям засіяло» [4, с. 74].

Ніч осмислюється як «час сновидінь». Із міфологемою ночі асоціюється характерний для модерністів мотив забуття: «Хоч у сні тобі щастя всміхається, / Серце намучене сном навтішається, – / Доле проклятая, згинь» [4, с. 58]. Ще один мотив покровительства ночі, бо тільки вночі людина може отримати спокій, порятунк від важкої праці, жахливого життя: «Радість хвилиною й працю невпинною / Нічка приспала. / З ними й жахливу долю зрадливу, – / Бодай не встала!» [4, с. 61]. Але не завжди можна отримати жаданий спокій вночі, бо «лагідна ніч» не вселадна і не завжди може спинити біль у серці, не може допомогти: «Лагідна ніч в душі не має перемоги / І серця гострий біль не в силі припинить, / Не може зняти дум страшної облоги, / Бо відгук життєвий не дасть їй відпочити» [4, с. 60]. Ніч – час дії, коли кояться всі потаємні справи, а ніч захищає та прикриває тих, хто має гарні наміри. Так, у баладі «Бранка», козаки саме під покровом ночі викрадають Дівчину-бранку із замку страшного. І ніч допомагає їм у цьому: «Несуть нас, як вітер, до чорних тих гір, / Де з нічю таємно шепочеться бір, / Що в ночі ясній / На горах високих, на прірві стрімкій, / Чарує і надить всіх замок страшний, / Де сховано

бранку...»[4, с. 139]. У цій поезії міфологема ночі несе додаткове смислове навантаження, підкреслюючи національний мотив. В образі Дівчини-бранки автор бачить Україну. Ніч як символ відтворює часи занепаду країни, духовної темряви, у якій перебувала Україна: «А бранка Дівчина, / Що в замку, аж поки прийшли козаки, / Закута в кайдани, марніла віки, – / То люба Вкраїна»[4, с. 139].

Висновки. Отже, міфологема ночі в ліро-епосі С. Черкасенка має антропоморфний вигляд, який втілює в собі фольклорні елементи та міфологічні уявлення світових культур. У поезії С. Черкасенка ніч стає одним із головних образів, що виражає почуття тривоги та відчуття страху ліричного героя; з яким пов'язані події гнітючої атмосфери страждання, неволі, смерті. Міфологема ночі, побудована за законами фольклорної традиції, несе в собі позитивний символізм. У поетичному доробку Спиридона Черкасенка міфологема ночі постає засобом вираження авторської картини світу.

Вважаємо, що подальше дослідження міфологем у поезіях Спиридона Черкасенка є перспективним і необхідним та дозволить глибше дослідити особливості індивідуального міфомислення.

Література:

1. Костюк І. Міфологема: історія поняття / І. Костюк // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2011. – Вип. 22. – С. 405–416.
2. Калантаєвська Г. Багатоаспектність образу ночі в ліриці О. Олеся / Г. Калантаєвська // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологія. – 2008. – № 2. – С. 82–87.
3. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.

4. Черкасенко С. Твори : в 2 т. / С. Черкасенко. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1 : Поезія. Драматичні твори / упоряд., приміт. та передмова О. Мишанич. – 2001. – 891 с.
5. Чебанюк О. «Ніч має своє право»: нічний час у календарних віруваннях у фольклорі українців / О. Чебанюк // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – 2011. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 332–337.
6. Плачинда С. Вирій. Короткий словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К., 1992. – 26 с.
7. Потебня А. Этика и поэтика / А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.

Мошнориз М. М. Мифологема ночи в поэзии С. Черкасенко

Аннотация. В работе исследован мифологический фактор поэзии С. Черкасенко, в частности освещается специфика художественного воплощения мифологемы ночи. Интерпретировано образ ночи в русле мифологического символа и определена роль этого образа для развития индивидуально-авторского мифотворчества.

Ключевые слова: миф, мифопоэтика, мифологема, символ, модернизм.

Moshnoris M. Mythologeme of the night in the poetry by S. Cherkasenko

Summary. The work examines the mythological factor in the poetry by S. Cherkasenko, in particular, high lights the specificity of artistic embodiment of the mythologies of the night. Interpreted the way of the nights in keeping with the mythological character and the role that image for the development of the author's individual mythology.

Key words: myth, mythopoetics, mythologem, symbol, modernism.